

VOJIN MILIĆ
SOCIOLOŠKI
METOD

se poznaje čitav niz zakona statike i osobina upotrebljenog materijala, i ta opšta saznanja uspešno primene u rešavanju jednog konkretnog statičkog zadatka. Potpuno je ista situacija i u naučnom proučavanju društva. Nekad se nastoje otkriti najvažniji uzroci koji su doveli do stvaranja nekog društvenog oblika i koji su usloveli njegov razvoj kroz različite faze. Smatra se da će poznavanje tih opštih zakona omogućiti da se uspešnije predviđa šta će se s tim oblikom desiti u nekim pretpostavljenim budućim uslovima. Drugi put se koriste teorijska saznanja da bi se ostvarili neki praktični društveni zadaci. Međutim, nema nikakve korenite logičke suprotnosti u metodi na kome se zasniva naučni prilaz u ova dva slučaja. Razlika je samo u tome što se u teorijskom istraživanju želi da dođe do novih opštih stavova, a u drugom slučaju se ti opšti stavovi primenjuju u objašnjavanju ili predviđanju nekog konkretnog slučaja. Ali, teorijski stavovi nastaju u proučavanju mase pojedinačnih slučajeva, a objašnjenje svakog pojedinačnog slučaja je osnovanije ako je izvedeno iz proverenih saznanja o vrsti pojava kojoj on pripada. Kasnije će se videti da opšta saznanja nikad ne mogu do kraja objasniti konkretnu pojedinačnu pojavu.

Isto tako je epistemološki sasvim neopravdano gledište da izbor iskustvenih činjenica koje nauka treba da proučava mora zavisiti od njihovog odnosa prema društvenim vrednostima. To gledište otvara širom vrata subjektivizmu, saznajnom relativizmu i panideologizmu, ako se vrednosti, njihovo nastajanje i sadržaj izuzmu iz naučnog istraživanja, i one, oslobođene neprekidnog racionalnog proveravanja, pretvore u neprikosnovene usmerivače naučnoistraživačke delatnosti. Težeći da otkrije i teorijski objasni postojeće determinističke strukture, nauka raspolaže vrlo čvrstim kriterijem za ocenu naučnog značaja pojedinih iskustvenih obaveštenja, stavova i širih teorijskih stanovišta. U oblasti praktičnog ljudskog odnošenja prema stvarnosti, subjektivni momenti, afekti, interesi i suprotne težnje toliko snažno deluju da je stvaranje jedinstvenih vrednosnih stanovišta neuporedivo teže. No, čak i kad bi postizanje opšte vrednosne saglasnosti bilo daleko lakše nego što stvarno jeste, na toj osnovi se nauka, kao prvenstveno saznajna delatnost, ne može zasnivati.

4.

METODOLOŠKA SHVATANJA MAKSA WEBERA (M. WEBER)

Čitav ovaj splet epistemoloških ideja o osobenom karakteru društvenih nauka koje su se krajem prošlog veka u Nemačkoj

javljale u više varijanti znatno je uticao na Veberova (1864—1920) metodološka shvatanja. Njegovi glavni metodološki radovi nastali su iz potrebe da u oštroj sukobu dva sasvim oprečna gledišta o društvenim naukama — krajnjeg istorizma i shvatanja da su i u društvenim naukama ne samo mogućni, već i neophodni teorijski sistemi — izgradi vlastito stanovište.¹⁾ To je odgovaralo i njegovom opštem gledištu da naučnik treba da se interesuje za metodologiju upravo onda »kad neka nauka zapadne u krizu«, tako da se širi nesigurnost o »biti« njenog vlastitog posla. U diskusiju o metodi društvenih nauka Veber je ušao kao istoričar da bi tek postepeno postajao sve više sociolog. Njegovi prvi metodološki radovi odnose se na metod istorijskih nauka, a tek u studiji *O nekim kategorijama sociologije razumevanja*,²⁾ objavljenj 1913. godine, Veber izlaže svoju zamisao sociološkog metoda.

U gorućem sporu između nastojanja da se sve društvene nauke pretope u istoriju i gotovo sasvim antiistoričnog shvatanja teorije o društvu u shematičnim varijantama pozitivizma, Veber pokušava da zauzme vrlo osoben srednji stav i da izmiri ili bar približi ova suprotna gledišta. Zbog toga se u njegovoj metodologiji nalaze združene, mada ne sasvim dosledno i koherentno, ideje iz vrlo različitih filozofskih izvora. On preuzima neke osnovne epistemološke ideje Diltaja i Rikerta, kao i istorijske

¹⁾ Više pisara prikazuje Veberov odnos prema epistemološkim strujanjima njegovog vremena. Najsvestranija je u tom pogledu studija A. v. Schelting, »Die logische Theorie der historischen Kulturwissenschaft von Max Weber und im besonderen sein Begriff des Idealtypus«, *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*, 49. Band, (1922). Vid. i T. Parsons, *The Structure of Social Action*, The Free Press, Grencoe, 1961, p. 473—488; W. Wegener, *Die Quellen der Wissenschaftsauffassung Max Webers und die Problematik der Werturteilsfreiheit der Nationalökonomie*, Duncker und Humblot, Berlin, 1962, S. 59—107; F. H. Tenbruck, »Die Genesis der Methodologie Max Webers«, *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 11 Jhrg., (1959), H. 4.

Najiscrpnija analiza Weberove metodologije nalazi se u knjizi A. v. Schelting, *Max Webers Wissenschaftslehre*, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen, 1934. Zaslužuju pažnju i radovi D. Henrich, *Die Einheit der Wissenschaftslehre Max Webers*, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen, 1952; A. Walthers, »Max Weber als Soziologe« *Jahrbuch für Soziologie*, II. Band, G. Braun, Karlsruhe, 1926; M. Đurić, *Sociologija Maxa Webera*, Matica hrvatska, Zagreb, 1965; W. Lefèvre, *Zum historischen Charakter und zur historischen Funktion bürgerlicher Soziologie — Untersuchung am Werk Max Webers*, Suhrkamp, Frankfurt a. M., 1971; R. Bendix, G. Roth, *Scholarship and Partisanship: Essays on Max Weber*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London, 1971; W. G. Runciman, *A Critique of Max Weber's Philosophy*, At the University Press, Cambridge, 1972.

²⁾ »Über einige Kategorien der verstehenden Soziologie«, u M. Weber, *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen, 1922, S. 403—450.

škole u nemačkoj političkoj ekonomiji, ali ih znatno modifikuje dopunjujući ih shvatanjima o metodu društvenih nauka, nastalim u epistemologiji što je polazila od toga da su u svojim najbitnijim osobinama metodi prirodnih i društvenih nauka jedinstveni.

Veber svoja metodološka shvatanja nije razvio u sistematskom vidu. Jedini njegov pokušaj ove vrste jeste srazmerno kratak odeljak »Metodološki osnovi sociologije«, objavljen kao deo uvodnog poglavlja njegovog nedovršenog teorijsko-sistematskog dela *Privreda i društvo*. U tom odeljku su, međutim, samo sažeta gledišta koja je on izneo u svojim ranijim metodološkim raspravama. U tim raspravama, koje su većinom polemičnog karaktera, Veber je raspravljao o raznim metodološkim problemima ne trudeći se mnogo da svoju metodološku zamisao izloži u celovitijem i sistematskom obliku. Usled toga se u njima nalaze mnogobrojna ponavljanja, a stavovi o pojedinim ključnim problemima nisu često dovoljno jasni, pa čak ni istovetni. Uz to, Veber piše vrlo teškim stilom, koji je verovatno posledica nastojanja da svaku važniju misao što više iznijansira i u neposrednom toku izlaganja dopuni nizom ograda, što ponekad ima upravo suprotan efekat; razučena u mnogobrojne meandre misao postaje nedovoljno određena i jasna, pa je znatno otežano njeno jednoznačno tumačenje.

U Veberovoj zamisli o metodu društvenih nauka i posebno sociologije preovladava nekoliko problema među kojima se ističu: (1) shvatanje načela izbora predmeta istraživanja, (2) stav nauke prema kulturnim vrednostima, (3) način objašnjavanja društvenih pojava i (4) pojmovna struktura idealnih tipova i njihova uloga u istraživanju i objašnjavanju društvenih pojava.

U svojim shvatanjima načela kojima se društvene nauke moraju rukovoditi prilikom odabiranja predmeta istraživanja, Veber je bio pod najneposrednijim Rikertovim uticajem. I on, naime, smatra da ne postoje neki objektivni kriteriji po kojima bi naučnik mogao da odabere predmet svog istraživanja. Snači se pred beskonačnim bogatstvom pojava u društvu i istoriji može se jedino ako se pođe od nekih vrednosti. Jedino s vrednosnog stanovišta se može oceniti šta je u beskrajno složenoj društvenoj stvarnosti u saznavnom pogledu važno i interesantno i na šta treba da se usmeri istraživanje. S određenog vrednosnog stanovišta čoveka zanima samo neki deo stvarnosti i samo izvesne veze među iskustvenim pojavama. Odnos neke pojave prema nekoj vrednosti, poznati Rikertov *Wertbeziehung*, predstavlja i po Veberovom mišljenju osnovu izbora predmeta istraživanja u beskrajno složenoj društvenoj stvarnosti. Sledeći Veberov stav pokazuje koliko je on odlučan u tom pogledu, kao

i koliko duboke epistemološke posledice iz toga proističu. »Drugim rečima«, piše Veber, »šta postaje predmet istraživanja, i koliko daleko se istraživanje proteže u beskonačnost uzročnih veza, određuju vrednosne ideje koje vladaju istraživačem i njegovim vremenom.«³⁾ Dakle, ne samo izbor predmeta istraživanja nego i njegovo teorijsko uobličavanje zavise u društvenim naukama od sadržaja kulture. Teorija nema samostalnu i veću ulogu u određenju »značenja« kulturnih pojava, već se ona izvode iz svog odnosa prema vrednostima.⁴⁾ Ovim je teorijsko znanje o predmetu istraživanja potpuno podređeno praktičnom interesu. U jednostranom isticanju praktičnih ciljeva saznanja, sadržanom u pojmu odnošenja prema vrednostima, izražava se nepremostiv jaz između subjekta i objekta u Veberovoj teoriji saznanja. Ovo je, videće se, ujedno glavno opravdanje svođenja društvenih nauka na tehničke zadatke. Dok je kultura čvrsto integrisana i dok se ona jedinstveno usvaja, osnovna vrednosna gledišta u nauci se obično uopšte ne dovode u pitanje. Ako je u nekoj kulturi osnovna vrednost podizanje materijalnog blagostanja, i ako je sve u društvu podređeno tom cilju, tom kulturnom vrednosti će se, svesno ili nesvesno, rukovoditi i naučna istraživanja. Sporedno je, naime, da li pojedini naučnik, kad bira konkretni istraživački zadatak, shvata njegovu povezanost s osnovnom vrednošću usmerenošću svoje kulture. Ako je neka kultura izgrađena na drukčijem sistemu vrednosti, na primer jedna tradicionalna ili ratnička kultura, u njoj se nauka možda uopšte neće pojaviti, ili se neće šire razviti izvan užeg područja koje je neposredno podređeno osnovnom cilju kulture.

Međutim, kad se pod pritiskom novog istorijskog iskustva stane dublje menjati osnovna usmerenost neke kulture, počinje da se širi skepsa i da se sumnja u ispravnost ranije vladajuće istraživačko-teorijske usmerenosti nauka. Ali, za razliku od Rikerta, koji je smatrao da se sve kulturne vrednosti mogu integrisati u jedan jedinstven objektivni i koherentan sistem, Veber ne veruje u objektivnost vrednosti i mogućnost stvaranja jedinstvenog i hijerarhičnog vrednosnog sistema, u kome bi se iz opštijih viših vrednosti izvodile sve konkretnije i sve određenije vrednosti, i u kome usled toga ne bi bilo neot-

³⁾ M. Weber, »Die »Objektivität« sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis«, (1904), *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*, S. 184.

⁴⁾ »Značenje oblikovanja neke kulturne pojave i razlog ovog značenja ne može se uzeti ni iz kakvog sistema nomoloških pojmova, ma koliko ovaj bio potpun, niti se na taj način može zasnovati i učiniti razumljivim, jer ono pretpostavlja odnošenje kulturnih pojava prema vrednosnim idejama. Pojam kulture je vrednosni pojam.« (*Ibidem*, S. 175).

klonjivih protivrečnosti. Stvarnost je, po Veberu, iracionalna u vrednosnom pogledu. Ljudi po nekim, u krajnjoj liniji iracionalnim životnim porivima, zauzimaju svoja osnovna vrednosna stanovišta, a različita vrednosna stanovišta se neminovno sukobljavaju, između njih se vodi borba na život i smrt, i ne postoji mogućnost izmirenja i integracije. Prema tome, ne može postojati ni jedinstvena sveopšta i objektivna društvena nauka; i u nauci je neizbežan izbor jednog od mogućnih međusobno nepomirljivo suprotnih vrednosnih stanovišta. Postoje različita tumačenja ovog Veberovog stava. Po nekima on važi za sva društva, po drugima samo za savremeno u kome zbog dubokih unutrašnjih suprotnosti ne može postojati jedinstvena kultura. Čini se da je prvo tumačenje opravdanije jer je u skladu s Veberovom osnovnom vizijom društva prema kojoj je ono poprište neprestane borbe. »Jer borba se ne može izdvojiti iz kulturnog života. Mogu se izmeniti njena sredstva, njen predmet, ili čak njen osnovni pravac i nosioci, ali ona sama se ne može odstraniti.«⁵⁾ Međutim, premda u društvenim naukama nije mogućan jedinstven izbor polaznog vrednosnog stanovišta, ovaj izbor je, po Veberu, uvek neminovan, i pojedini naučnik jedino može i treba da bude svestan kako svoga ličnog, tako i opšteg vrednosnog stanovišta na kome je izgrađena nauka kojom se bavi.

Veber nije bio nezainteresovan kabinetski naučnik. Svi koji su ga bliže poznavali ističu da je u njegovoj duboko angažovanoj ličnosti bila uvek prisutna strast za političkim delovanjem.⁶⁾ Iako je samo povremeno, uglavnom pred kraj života, ulazio u neposredni politički život, Vebera je neprekidno mučilo pitanje odnosa nauke prema društvenoj praksi. O tome svedoči njegovo stalno vraćanje na odnos između naučnog saznanja i društvenih vrednosti. Kroz sva njegova razmatranja ovog problema provlači se kao crvena nit nastojanje da se epistemološki dokaže kako društvene nauke mogu rešavati jedino tehničke zadatke. Po Veberu, nauka iz dva osnovna razloga ne može uticati na osnovne vrednosne stavove. (1) Ona je izgrađena na određenom vrednosnom stanovištu i stoga nije u stanju da

⁵⁾ M. Weber, »Die Sinn de »Wertfreiheit« der soziologischen und ökonomischen Wissenschaften«, u *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*, S. 479.

⁶⁾ U ovome se slažu gotovo svi koji su Vebera dobro poznavali. Vid., npr., H. Rickert, »Max Weber und seine Stellung zur Wissenschaft«, *Logos*, Bd. XV (1926), S. 222–237. O Veberovim političkim shvatanjima vid. moj rad »Kapitalizam, religija, racionalnost«; pogovor za knjigu M. Weber, *Protestantska etika i duh kapitalizma*, prevod s nemačkog, »Ves. Masleša«, Sarajevo, 1968; A. Giddens, *Politics and Sociology in the Thought of Max Weber*, Macmillan, London, 1972.

ga suštinski kritikuje. (2) Iracionalnost osnovnih vrednosnih opredeljenja jeste drugi razlog ograničenog uticaja nauke na vrednosnom području. Činjenično i teorijsko saznanje je sasvim sporedno za te odluke. »Sudbina je jedne kulturne epohe, koja je jela sa drveta saznanja, da mora znati da smisao zbivanja u svetu ne možemo pročitati ni iz najsavršenijeg rezultata njegovog istraživanja, već da moramo biti u stanju da taj smisao sami stvaramo, da »pogledi na svet« ne mogu nikad biti proizvod napretka iskustvenog znanja, i da se, dakle, najviši ideali koji nas najsnažnije pokreću, ispoljavaju uvek samo u borbi s drugim idealima, koji su drugima isto tako sveti kao što su nama naši.«⁷⁾ A na jednom drugom mestu Veber apodiktično tvrdi da je uticaj saznanja na vrednosne odluke tim manji što su one praktično važnije. »U svakom slučaju sigurno je jedno: što je opštiji problem o kome se radi, a to znači: što je širi njegov značaj za kulturu, manje je moguće na njega jednoznačno odgovoriti na osnovu materijala iskustvenog znanja, tim više se uključuju poslednji, najličniji aksiomi vere i vrednosnih ideja.«⁸⁾

Pa ipak, Veber ne smatra da je uticaj nauke na vrednosti beznačajan. Ona može (1) pojmovno razraditi izabrano vrednosno stanovište i na taj način objasniti njegov pravi smisao, pokazati šta ono u svojim pojedinostima znači i šta treba da se čini da bi se neko osnovno vrednosno stanovište do kraja oživotvorilo. (2) Nauka može, zatim, na području vrednosti da ispita objektivne mogućnosti i društvene troškove ostvarivanja usvojenog vrednosnog stanovišta. U stvarnosti postoje uzročni odnosi i ljudska delatnost, motivisana vrednostima, mora se, prilikom svakog pokušaja da ostvari te vrednosti, uključiti u uzročni splet. Od prirode realnih odnosa u stvarnosti, u koje spada i konkretni splet društvenih snaga, zavisi da li je neko vrednosno stanovište ostvarljivo ili je obična iluzija, utopija, odnosno kolike su i kakve materijalne, ljudske i moralne žrtve neophodne radi njegovog ostvarivanja, kao i koje se druge objektivno postojeće mogućnosti usled toga moraju isključiti. To, drugim rečima, znači da nauka može pokazati da li je neko vrednosno stanovište ne samo ostvarljivo nego i racionalno, izradom bilansa potrebnih žrtava i verovatnih dostignuća koje treba očekivati od sprovođenja u delo određenog vrednosnog stanovišta. Napokon, (3) nauka može pronalaziti racionalna sredstva

⁷⁾ M. Weber, *Die »Objektivität« sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis*, S. 154.

⁸⁾ *Ibidem*, S. 153.

za ostvarenje izabranog vrednosnog stanovišta.⁹⁾ Pošto je, na primer, doneta odluka da je osnovni cilj izgrađivati socijalizam, nauka koja ne može dovesti u pitanje tu odluku, može i treba da pronalazi što racionalnija sredstva radi njenog što razumnijeg, lakšeg i potpunijeg ostvarivanja. Nauka je, prema tome, u osnovi ipak samo instrumentalno a ne suštinski racionalno sredstvo čovekove delatnosti. Ona ne može svojim racionalnim metodima da kritički razmatra i ocenjuje osnovna praktička stanovišta. Njena se uloga svodi na razjašnjavanje stvarnog smisla donetih vrednosnih odluka i pronalaženja što racionalnijih sredstava pomoću kojih se usvojena praktična stanovišta mogu što efikasnije ostvariti. Ipak, time što ukazuje na realne mogućnosti sprovođenja u delo određenih vrednosnih stanovišta, što u njima otkriva unutrašnje protivrečnosti koje često postoje u ovom području, nauka ipak može znatno da doprinese da praktična delatnost postane racionalnija i uspešnija.

Sav smisao ideje o »vrednosnoj neutralnosti« društvenih nauka sastoji se u dokazivanju da je zbog »vrednosne iracionalnosti« društvene stvarnosti neophodno da ove nauke budu instrumentalno-tehničko sredstvo prakse koja svoje osnovne, »sudbinske« odluke izvodi iz »vere«, a niti mora niti može da ih racionalno opravdava.¹⁰⁾ A »kulturne vrednosti«, po Veberovom shvatanju, ne samo da su dozvoljavale potpuno amoralne praktične »odluke«, nego su ih u izvesnim slučajevima prosto nalogale. Kritikujući Šmolerovo (Schmoller) poistovećivanje kulturnih vrednosti s etičkim imperativima, Veber piše: »Jer može postojati stanovište kojem su kulturne vrednosti »zadane« (»aufgegeben«) i ukoliko su u neizbežnom nepodnošljivom sukobu sa svakom etikom.«¹¹⁾ Nije ovde potrebno izlagati Veberovu »tablicu« kulturnih vrednosti koja se može pouzdano rekonstruisati iz njegovih političkih spisa. A ovi se ne nalaze u protivrečnosti s njegovom teorijom. U Veberovoj misli politika srazmerno lako prelazi u teoriju, i obratno. Obe pripisuju iracionalnom odlučujuću ulogu, čijem ostvarivanju je podređena instrumentalno shvaćena naučna smisao.

Retko se uočava da je ovom tehničkom shvatanju društvenih nauka prilagođena i temeljna metodološka kategorija »razumevanja«, pomoću koje je Veber odredio osobenost svoje sociologije. On je začetnik i najuticajniji predstavnik tzv. socio-

logije razumevanja (*verstehende Soziologie*), koja osobeno shvaćenim postupkom razumevanja želi da zameni ili bar dopuni determinističko objašnjenje ispitivanih pojava. Razumevanje i objašnjenje su vrlo različite epistemološke kategorije. Naučno objašnjenje se zasniva na izvođenju pojedinačnih pojava iz nekih opštih teorijskih stavova i konkretnih početnih uslova tih pojava. Ako postoji teorija o činiocima koji utiču na nastajanje neke pojave, na primer rata, objašnjenje jednog konkretnog rata se stvara primenom teorijskih saznanja o uzrocima ratova na istorijske uslove koji su prethodili njegovom izbijanju. Kasnije će se videti da objašnjenje pojedinačne pojave ne mora uvek biti potpuno i čak to obično nije, jer u pojedinačnim pojavama uvek ima elemenata koji se ne mogu objasniti izvođenjem iz nekih opštih stavova, ali nauka ipak teži da pomoću opštih stavova, do kojih je došla ispitivanjem mase pojedinačnih slučajeva iste vrste, objašnjava i svaki novi pojedinačan slučaj. Dakle, ovde je postupak objašnjenja zasnovan na nekim opštim znanjima o određenoj vrsti pojava. Naučni zakoni i teorije su najrazvijeniji teorijski oblici tih opštih naučnih saznanja o uzrocima određenih pojava, i stoga su glavna oruđa za objašnjenje pojedinačnih slučajeva. Pored njih je za objašnjenje pojedinačnog slučaja neophodno i što tačnije poznavanje njegovih početnih uslova.

Razumevanje je jedno sasvim drukčije shvatanje ovog istog zadatka. Ono se razvilo u epistemološkim pravcima koji su zastupali ideju o korenitoj razlici između metoda prirodnih i društvenih nauka. Pristalice razumevanja smatraju da opšti teorijski stavovi nemaju veću vrednost u objašnjavanju društvenih ili kulturnih pojava, nego da nauka može rasvetliti te pojave time što će otkriti smisao i značenje koji su u njima sadržani i koji ih povezuju s nekim širim kulturno-istorijskim celinama. Taj smisao i značenje najbolje pokazuju prirodu ljudske delatnosti koja je te pojave stvorila. Na primer, razumevanje nekog umetničkog dela je postignuto ako je shvaćena umetnikova vizija sveta, njegov stil, ako je otkriveno šta je umetnik tim svojim delom hteo da postigne i kako se to delo uklapa u opšti tok njegovog života i stvaralaštva, kao i u kulturno-istorijsko stanje određenog vremena. Ili, tvrdi se da nikakvi opšti stavovi neće pomoći u razumevanju programa i statuta neke političke organizacije. Treba razumeti na koji način je ta organizacija shvatala prilike u kojima je živela, kakav je stav prema tim objektivnim prilikama zauzimala, koje je ciljeve u vezi sa svojim stavom prema objektivnim prilikama i svojim opštim idejnim pogledima postavljala, i kakve je, zatim, organizacijske oblike stvarala da bi te ciljeve što efikasnije ostvarila.

⁹⁾ *Ibidem*, S. 149—151. Slično u M. Weber, »Der Sinn der »Wertfreiheit« der soziologischen und ökonomischen Wissenschaften«, S. 472—473.

¹⁰⁾ Vid. npr., »Die »Objektivität« sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis«, S. 213; »Der Sinn der »Wertfreiheit« der soziologischen und ökonomischen Wissenschaften«, S. 469—470.

¹¹⁾ »Der Sinn der »Wertfreiheit«, S. 466.

Razumevanje značenja i smisla programa i statuta određene društvene organizacije pretpostavlja, dakle, da se organizacija shvati kao deo jedne šire smisaone celine koju predstavlja određeno društvo i njegova kultura. A pošto u tom pogledu opšti teorijski stavovi mnogo ne pomažu, njih treba da zameni neki vid opisno-istorijskog pristupa, čija se uspešnost često uslovljava istraživačevom sposobnošću uživanja.

Niz predstavnika istorizma i kulturalizma odlučno je odbacivao svaku veću vrednost uzročnog objašnjavanja društvenih pojava. Neki su, kao na primer Verner Zombart (W. Sombart) ili kasnije Pitirim Sorokin, pridavali uzročnom objašnjenju izvesnu pomoćnu vrednost, ali samo u objašnjavanju sporednijih elemenata ljudske društvene delatnosti. (Sporednijih, naravno, u okviru date teorijske zamisli.)¹²⁾ Po Zombartu i Sorokinu, osnovni ciljevi ljudske individualne i kolektivne delatnosti mogu se samo razumeti otkrivanjem njihovog unutrašnjeg smisla. Uzročno se mogu objašnjavati jedino materijalna sredstva kojima su se ljudi služili u nameri da te ciljeve ostvare. Veber ne smatra da razumevanje isključuje ili može da zameni otkrivanje uzročnih odnosa, nego traži srednje rešenje ovog ključnog epistemološkog problema. On razumevanju smisla i značenja raznih oblika društvene delatnosti pripisuje pomoćnu, prvenstveno heurističku, ulogu u njihovom naučnom objašnjavanju. Naučno objašnjenje se, u krajnjoj liniji, sastoji po Veberu u otkrivanju uzročnih odnosa koji uslovljavaju ispitivani oblik delanja. Razumevanje smisla i značenja pojedine delatnosti može samo da olakša i upotpuni njeno objašnjenje, ali nipošto ne može da zameni otkrivanje uzroka usled kojih je ta delatnost nastala.¹³⁾

U jednoj od svojih prvih metodoloških rasprava Veber se odlučno suprotstavio intuicionističkoj struji u istorizmu svojom tezom da nije dovoljno da »razumevanje društvenih pojava bude subjektivno ubedljivo«. Subjektivna ubedljivost razumevanja i tumačenja motiva i smisla ljudskog ponašanja ne znači da su ta tumačenja iskustveno tačna. O tačnosti i iskustvenom važenju tumačenja može se zaključivati samo na osnovu nekog opšteg, Veber obično piše nomološkog, znanja o uzročnim odnosima. Bez sistematskog iskustvenog proveravanja, saznanja do kojih se dolazi uživanjem i psihološkim analogijama, ostaju samo pretpostavke.

Ovo ipak ne znači da »razumevanje« ne ostaje središna me-

¹²⁾ W. Sombart, *Noo-Soziologie*, Duncker und Humblot, Berlin, 1956, S. 75—93, naročito S. 91—93; Sorokin, *Social and Cultural Causality, Space, Time*, Duke University Press, Durham, 1943.

¹³⁾ M. Weber, »Kries und das Irrationalitätsproblem«, u *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*, S. 4—145, naročito S. 67—137.

todska kategorija Veberove sociologije, pa je stoga potrebno nešto šire razmotriti kako on shvata ovaj pojam. Epistemološki smisao i opravdanje »razumevanja« prilično se razlikuju u delima predstavnika istorizma i kulturalizma. Još su manje određeni različiti oblici »razumevanja« i konkretni istraživački postupci u kojima bi ono trebalo da se ostvaruje. Ako se uzme u obzir da se razumevanje često uslovljavalo sposobnošću emotivnog uživanja u razna ljudska stanja, odnosno tumačilo kao njihovo izrazito intuitivno poimanje, pomenuta neodređenost istraživačkog postupka postaje razumljiva. Postojeće razlike u određivanju pojma razumevanja i njegovih najpodesnijih oblika mogle bi se pokazati poređenjem Diltajevih, Veberovih i Zombartovih shvatanja, ali to nije ovde neophodno.

Naučno-konstitutivna uloga pojma razumevanja u Veberovoj sociologiji vidi se najbolje po tome što su pojam i delokrug sociologije, kao nauke, određeni pomoću njega. »Sociologija (u smislu u kome je ta vrlo neodređena reč ovde shvaćena) treba da znači nauku koja hoće da tumačeći razume društveno delanje i time uzročno objasni njegov tok i njegove posledice.«¹⁴⁾ Razumeti se, pak, mogu samo oni oblici ljudskih ponašanja koji imaju neki subjektivni smisao. Subjektivni smisao ponašanja sastoji se u tome što lice (ili više njih) koje se ponaša ima predstavu o određenom cilju i sredstvima pomoću kojih smatra da se cilj može postići. Razumevanje smisla nekog ponašanja sastoji se u otkrivanju subjektivno shvaćenog odnosa između cilja i sredstava, bilo da se ispituju konkretni oblici u kojima se svest o tome javlja kod ljudi koji delaju ili, pošto ta svest obično nije potpuno razvijena, da se tumači kako bi se u nekom ponašanju morao shvatiti odnos između cilja i sredstava kad bi učesnici bili potpuno svesni stvarnog smisla svog ponašanja. U društvu postoje iskustveni sadržaji koji nemaju ovako shvaćen subjektivni smisao. Sociologija mora o njima voditi računa jer su oni često povod, uslovi, podsticaji ili smetnje za smisaono društveno ponašanje, ali te pojave ne spadaju u krug njenih osnovnih istraživanja. Ona je, naime, nauka o smisaonim oblicima ponašanja koji se mogu razumeti pomoću osnovnih kategorija cilja i sredstava.¹⁵⁾ Svođenjem pojma smisla i razumevanja na instrumentalni odnos cilj — sredstvo, metodološka kategorija razumevanja je uključena u tehnološku zamisao društvenih nauka. Ona je time, doduše, postala određenija od apstraktnog odnosa celina — deo, i tesno je povezana s delanjem, ali je ujedno preuska za ispitivanje svih smisaonih veza u društvenoj

¹⁴⁾ M. Weber, »Methodische Grundlagen der Soziologie« u *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*, S. 503.

¹⁵⁾ *Ibidem*, S. 506—7, 512—13.

svesti i kulturi, koje se u celini ne mogu uključiti u instrumentalni okvir.

Ovim, međutim, Veberovo shvatanje razumevanja kao i njegovo opšte metodološko stanovište nisu dovoljno okarakterisani. Veber društvo shvata na izrazito nominalističan način, kao rezultat delovanja pojedinaca koji ga sačinjavaju. U metodologiji se ovo nominalističko teorijsko stanovište pretvara u tzv. metodološki individualizam. Ovo opšte teorijsko i metodološko stanovište došlo je prirodno do izražaja i u shvatanju egzistencijalnih okvira, u kojima je moguće razumevanje. Za razliku od V. Zombarta i drugih pisaca koji smatraju da se razumevanje može odnositi i neposredno na razne kolektivne oblike društvenog života i samostalni smisao različitih kulturnih tvorevina, Veber naglašava da se razumeti mogu samo razni oblici smisaonog individualnog ponašanja. »Delanje«, piše Veber, »u smislu smisaono razumljive usmerenosti vlastitog ponašanja postoji za nas uvek samo kao ponašanje jednog ili više pojedinačnih lica«. ¹⁶⁾ U proučavanju društva osnovno je shvatiti smisao kojim se u raznim oblicima svoga delovanja rukovode pojedinci. Ovaj nominalistički pristup ne dopušta da se potpunije razvije prikazana tehnička zamisao o ulozi društvenih nauka. Veber ovo uvida i ukazuje da je ponekad za razne praktične potrebe korisno, čak i neophodno, pretpostaviti da su neki društveni oblici (na primer, država, udruženja, akcionarska društva i sl.) posebne individualnosti. Ali u sociološkom smislu ti kolektivni oblici su rezultat i oblik organizacije delovanja pojedinaca, koji jedino mogu biti nosioci smisaono usmerenog delovanja. ¹⁷⁾ Sa stanovišta ovako izrazitog metodološkog individualizma, Veber je funkcionalnom pristupu, koji pokušava da pojedine društvene pojave objasni otkrivanjem njihove uloge u društvu kao celini, prirodno mogao priznati samo početnu i pomoćnu vrednost. Po njegovom mišljenju, koje je istovetno s Diltajevim, velika prednost društvenih nauka sastoji se upravo u mogućnosti da se razume ponašanje pojedinaca kao elemenata društvenih celina, dok se prirodne nauke moraju zadovoljiti otkrivanjem funkcionalnih veza i uzročnih pravilnosti u kompleksnim pojavama, na primer između ćelija u organizmu, ali ne mogu razumeti njihove elemente. Veber, dodaje da se ovo dublje, neposrednije objašnjenje plaća hipotetičnijim i fragmentarnijim karakterom saznanja. ¹⁸⁾

Iako se ovaj metodološki individualizam provlači kroz sve Veberove metodološke radove, on nije nigde toliko dosledno i celovito razvijen kao u raspravi *Metodološke osnove sociologije*.

¹⁶⁾ *Ibidem*, S. 513.

¹⁷⁾ *Ibidem*, S. 513—15.

¹⁸⁾ *Ibidem*, S. 515—16.

Ipak u literaturi o Veberu postoji vrlo živ spor o tome da li ovaj metodološki individualizam odgovara stvarnom karakteru njegove sociologije. Kao što je poznato, Vebera su privlačili najširi istorijski problemi i njegova istraživanja u sociologiji religije sadrže široke panorame najvećih svetskih kultura. Prostor ne dozvoljava da se šire analizira ovaj problem. Pa ipak, treba izneti opšti utisak da se u središtu Veberovih kulturno-istorijskih analiza uvek nalazi ispitivanje pojedinca u određenim istorijskim društveno-kulturnim uslovima. Ovi uslovi su obično više nagovešteni nego strukturalno prikazani, a često se dosta neposredno izvode iz motiva koji su opredelili individualna ponašanja. Slično je i s većinom Veberovih teorijskih pokušaja. U njegovim osnovnim teorijskim kategorijama, na primer idealnim tipovima legalne vladavine, pažnja je takođe usredsređena na oblike ponašanja nosilaca određenih političkih funkcija. Napokon, Veber i pojam zakona, koji on obično stavlja u navodnike, ne izvodi iz nekih globalnih ili uopšte kolektivnih struktura, već iz utvrđenih pravilnosti u ponašanju pojedinaca. »Zakoni«... su posmatranjem potvrđeni tipični *izgledi* društvenog delanja koja treba očekivati ako postoje određeni uslovi, a koja se mogu razumeti na osnovu tipičnih pobuda lica koja delaju i njihovog tipičnog shvatanja smisla vlastitog delanja. ¹⁹⁾ Izgleda da je sociološki nominalizam podjednako odlučujuće uticao na teorijski i metodološki pojmovni aparat Veberove sociologije, samo što se u teorijskoj oblasti nije mogao dosledno sprovesti, npr., u tipologiji gradskih naselja i drugih kolektivnih društvenih oblika.

Ograničeno na oblike ponašanja pojedinaca, razumevanje se mora odnositi na psihički sadržaj raznih oblika ponašanja. Međutim, prema različitom karakteru ovog sadržaja i različitim saznavnim ciljevima, Veber razlikuje nekoliko vrsta razumevanja. On najpre deli razumevanje u dve osnovne grupe. U prvu spada razumevanje zamišljenog smisla nekog delanja i otkrivanje subjektivno shvaćene veze između usvojenih ciljeva i sredstava koja se upotrebljavaju radi njihovog postizanja. Ovaj se postupak može primeniti i kad se želi razumeti jedan potpuno racionalan oblik ljudskog ponašanja, ali i na razumevanje iracionalnog ponašanja, na primer afekata. Samo što se, u zavisnosti od karaktera ispitivanog ponašanja, razumevanje zasniva na različitim psihičkim sposobnostima istraživača. Racionalno ponašanje može se razumeti na čisto intelektualnom planu. Razumevanje emotivno-afektivnog ponašanja zahteva u daleko većoj meri sposobnost uživljavanja. Tugu majke za izgubljenim jedincem može

¹⁹⁾ *Ibidem*, S. 519.

da razume samo istraživač koji je u stanju da se uživi u ovaj afekt. Pored ova dva, Veber pominje i estetsko-umetničko razumevanje.²⁰⁾

Viši stupanj razumevanja, u kome se psihološko razumevanje povezuje s objašnjenjem (*erklärendes Verstehen*) odnosi se na pobude racionalnog ili iracionalnog ponašanja. Tu se više ne radi o tome da se razume neposredni subjektivni smisao nekog ponašanja, nego da se otkriju pobude koje su glavni podsticaj za taj oblik ponašanja. Pošto su ove pobude i neposredni uzroci ili povodi određenih postupaka, njihovim razumevanjem već donekle počinje uzročno objašnjenje postupaka. Otkrivanjem pobuda istraživač ulazi u uzročnu osnovu ponašanja koje ispituje, a istovremeno otkriva i šire smisaone veze u kojima se ono nalazi s ostalim oblicima ponašanja.²¹⁾

Suprotstavljajući se subjektivizmu intuicionističkog shvatanja razumevanja, Veber se nije mogao zadovoljiti opisivanjem psihologije razumevanja, nego je pokušao da iznese i neke norme za ispitivanje saznanje vrednosti njegovih rezultata. Svako naučno saznanje putem razumevanja treba da zadovolji dva uslova: (1) da bude *smisaono* adekvatno i (2) *uzročno* adekvatno. Pri tom je *smisaona* adekvatnost samo prvi korak u postizanju naučno značajnije uzročne adekvatnosti. Smisaono adekvatnim se smatra razumevanje ili tumačenje nekog ponašanja čiji se sastavni delovi nalaze u međusobnoj smisaonoj vezi koja je tipična za neki uobičajeni način mišljenja i osećanja u datoj kulturi. To je očigledno još uvek zdravorazumsko objašnjenje ponašanja i ono u nauci ostaje samo više ili manje verovatna hipoteza, sve dok ne postane i u uzročnom smislu adekvatno ili tačnije provereno. Razumevanje nekog redosleda događaja je uzročno adekvatno samo ako se na osnovu iskustvenih uopštavanja može zaključiti da postoji određena verovatnoća da se oni doista dešavaju na taj način. U idealnom slučaju ova verovatnoća dobija precizan brojčani izraz. Međutim, samo u spajanju obe ove adekvatnosti nastaje sociološko razumevanje nekog oblika ponašanja, pošto su i najuniformniji iskustveni odnosi čiji smisao nije poznat, ipak nerazumljivi.²²⁾

U shvatanju strukture naučnog objašnjenja Veber je očigledno zastao na pola puta između izrazito subjektivističkih shvatanja »razumevanja« i naučnog objašnjenja, koje se zasniva na primeni proverenih teorijskih stavova na precizno utvrđene početne uslove konkretnog slučaja. Ipak ne treba izgubiti iz vida da je ovo gledište koje razumevanje smatra početnim

korakom u objašnjavanju pojava opravdano kao kritika krajnjeg metodološkog objektivizma ili bihejviorizma, tj. gledišta da sociologija ne treba da ispituje subjektivnu stranu ljudskih postupaka, već da ih gleda uvek samo spolja i proučava samo u njihovim neposredno opažajnim oblicima. U poređenju s objektivizmom koji se u sociologiji javlja u raznolikim oblicima, a u raznim pozitivističkim stanovištima je pretvoren u saznanoteorijsku normu, Veberovo gledište, koje nastoji da otkrije unutrašnju logiku ljudskih ponašanja a ne zapostavlja ispitivanje društvenog determinizma, svakako je potpunije. Međutim, u njemu su sadržane izvesne ozbiljne slabosti: (1) zbog svoga nominalizma Veber je neosnovano ograničio ispitivanje smisaonih veza u društvu samo na psihički život pojedinca, shvatajući donekle i sam da se tim putem ne mogu na celovit način otkriti sve raznovrsne smisaone veze koje postoje u kolektivnim oblicima delovanja i društvenoj kulturi, pošto one ne ulaze u potpunosti u iskustvo nijednog pojedinca, niti se mogu izvesti iz zbira pojedinačnih iskustava. Samo ako se pored iskustava pojedinaca koji učestvuju u nekom obliku društvene delatnosti uzmu u obzir i njene objektivizacije — njene tvorevine i društvena organizacija — mogu se potpunije ispitati smisaone veze koje u njoj postoje. (2) Druga slabost Veberovog shvatanja naučnog objašnjenja sastoji se u tome što on u ispitivanju društvene uzročnosti nije išao dovoljno daleko. On, naime, smatra da, iako u društvu postoje uzročni odnosi, naučni zakoni nemaju veći epistemološki značaj, jer su spletovi uzročnih odnosa uvek izrazito istorijski individualisani. Veberov stav prema društvenoj uzročnosti je poluskeptičan; on ne odbacuje uzročne odnose uopšte, ali ih vidi pretežno u obliku individualne istorijske uzročnosti, koja ne ostavlja mnogo mogućnosti da se utvrde neki trajniji opšti zakoni. Zbog ovakvog shvatanja društvene uzročnosti, koje se razvilo pod Rikertovim uticajem, Veber ne smatra da su naučni zakoni i opšta teorija osnovna sredstva za objašnjavanje društvenih pojava, nego ovu ulogu u njegovoj metodologiji dobija pojam idealnog tipa.

I u svojim shvatanjima idealnog tipa, kao osobenog sredstva za objašnjavanje društvenih pojava, Veber je tražio srednje rešenje između antiteorijski raspoloženog i u stvari opisnog istorizma i apstraktne opšte teorije, nedovoljno konkretno zovane za pojedine faze društvenog razvoja, pojedine tipove društava i pojedine društvene oblike.²³⁾ Već je Diltaj uveo po-

²⁰⁾ *Ibidem*, S. 503—505.

²¹⁾ *Ibidem*, S. 508.

²²⁾ *Ibidem*, S. 511—12.

²³⁾ Pored literature navedene u prim. 1) vid. M. Đurić, *Problemi sociološkog metoda*, Savremena škola, Beograd, 1962, str. 133—39; Don Martindale, »Sociological Theory and the Ideal Type«, u knjizi L. Gross (ed.), *Symposium on Sociological Theory*, Row Peterson and Co., Evanston, Ill., p. 63—72.

jam istorijskog tipa kao pogodno sredstvo za sintetizovanje različitih konkretno-istorijskih podataka. Međutim, Diltajeve tipološke konstrukcije imaju izrazito istorijski karakter. Veber je usvojio ovu ideju, ali nije smatrao da su istorijski tipovi jedini oblik idealnog tipa, nego samo jedna njegova varijanta, sociološki svakako ne najznačajnija. Mogao bi se navesti niz Veberovih istorijskih idealnih tipova, na primer: atinsko društvo, katolička crkva, kalvinizam, privreda srednjevekovnih gradova itd. Naročito ih mnogo ima u njegovoj sociologiji grada.²⁴⁾ Ovi Veberovi konkretno-istorijski idealni tipovi su donekle slični Diltajevim, s tom razlikom što Diltaj naglašava njihovu opisnu prirodu, dok su Veberovi istorijski idealni tipovi idealizacije. Ni istorijski idealni tip nije pasivan odraz stvarnog istorijskog stanja; nije ni pojam u smislu induktivnog uopštavanja ili proseka pojava u određenom istorijskom okviru. Istorijski idealni tipovi nastaju isticanjem i smisaonim povezivanjem nekih osobina određenih istorijskih pojava. Na primer, idealni tip privrede srednjevekovnih gradova ne pretpostavlja da su u organizaciji privrede u svakom srednjevekovnom gradu najvažnije osobine ovog načina privrede bile potpuno razvijene. Na taj način i istorijski idealni tip može da služi kao opšti kriterij za poređenje stvarnog stanja s nekim njegovim naglašenim i istaknutim specifičnim osobinama.²⁵⁾

Ali u Veberovoj metodologiji i u pokušaju stvaranja teorijskog sistema daleko veći značaj imaju idealni tipovi opšteg karaktera, koji se odnose na društvene pojave koje nisu ograničene na jedan istorijski period ili na jedno društvo, nego se javljaju u raznim društvima i kulturama. U ovu vrstu spadaju, na primer, četiri opšta tipa delanja, zatim njegovi idealni tipovi oblika legitimne vladavine; u sociologiji religije javljaju se dva idealna tipa organizovanja religije: (1) crkva, kao zvanična religijska organizacija određenog društva i (2) sekta, kao poluzvanična ili čak ilegalna organizacija nekih odstupajućih oblika kolektivnog religijskog života.

Ovim univerzalnim idealnim tipovima Veber je pridavao posebnu naučnu vrednost. Rečeno je da ni istorijski idealni tipovi nisu pasivan odraz prosečnog oblika određene pojave. Ako bi se reklo da je prosečan Jugosloven visok 175 cm, taj prosek ne bi predstavljao idealan tip, pošto ovaj nije odraz prosečnih osobina već se sastoji iz nekih osobina koje se smatraju važnim za objašnjenje određene vrste pojava. Štaviše, idealan tip preu-

²⁴⁾ Vid. M. Veber, *Privreda i društvo*, prevod s nemačkog, Prosveta, Beograd, 1976, II tom, 9. pogl., 7. odeljak.

²⁵⁾ Vid. »Die »Objektivität« sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis«, S. 190—192.

ličava te osobine i na taj način je u izvesnom smislu idealizacija, nerealna utopija. Ali upravo kao idealizacija i utopija, izgrađena na preveličanom isticanju izabranih osobina određenih vrsta pojava ili oblika ponašanja, idealan tip je korisno sredstvo za njihovo proučavanje. On, naime, pokazuje kako bi izgledalo neko ponašanje ili neki društveni oblik kada bi njihov osnovni smisao došao potpuno do izražaja. U stvarnosti, međutim, pod uticajem raznih činilaca ponašanje više ili manje odstupa u raznim pravcima od svog osnovnog smisla. Idealan tip, kao idealizacija »čistog« oblika ponašanja služi kao standard pomoću koga se može utvrditi koliko i u kojim pravcima od njega odstupaju pojedini konkretni slučajevi ponašanja. Time se dolazi do polazne osnove za ispitivanje uzroka pojedinih odstupanja.

Najvažniji postupak izgradnje idealnih tipova sastoji se u pokušaju da se neka društvena delatnost zamisli na što racionalniji način.²⁶⁾ Pojam racionalnog je najčešće shvaćen u instrumentalnom ili »ciljno-racionalnom« smislu, po Veberovoj terminologiji. Na taj način je i idealan tip u velikoj meri uključen u tehničku zamisao društvenih nauka. Zbog toga je Veber smatrao da je pojam *homo oeconomicus*-a iz političke ekonomije, tj. pojam čoveka koji se rukovodi samo privrednim ciljevima i koji se u težnji da ostvari te svoje ciljeve ne osvrće ni na kakve emotivne, srodničke, patriotske ili bilo kakve druge obzire, tipičan primer idealnog tipa. U stvarnosti se, međutim, prosečni kapitalist ne ponaša uvek onako kao što se pretpostavlja da bi se morao ponašati *homo oeconomicus*. Ali idealan tip »ekonomskog čoveka« pomaže da se objasni konkretno ponašanje nekog kapitalista ili kapitalističke grupe koji se proučavaju. Naime, da bi čovek mogao da se potpuno racionalno ponaša u jednom obliku delatnosti, u ovom slučaju privrednoj, on mora da ima u vidu samo funkcionalne potrebe te delatnosti, mora isključiti sve ostale pobude, što nije uvek moguće. Ali ni to nije dovoljno; on mora poznavati sve objektivne uslove koji su značajni za neku njegovu odluku. Može neko hteti najracionalnije odluke, ali ih ipak ne može u svakom slučaju donositi jer su mu nepoznati neki bitni uslovi. Pojedini kapitalist ili kapitalistička grupa ne znaju šta nameravaju njihovi najvažniji konkurenti, pa o tom moraju stvarati samo manje ili više osnovane pretpostavke. Oni ne mogu da predvide tehnološki i privredni razvoj u bližoj ili daljoj budućnosti i zbog toga ne mogu sa sigurnošću da ocene da li su njihove nameravane investicije najracionalnije, iako žele da budu što racionalniji. Premda ne opisuje šta se stvarno zbiva, idealni tip *homo oeconomicus*-a, stvoren kao fikcija individualnog ponašanja u određenoj

²⁶⁾ M. Weber, *Methodische Grundlagen der Soziologie*, S. 505—6, 520—23.

delatnosti u obliku u kome je ona funkcionalno najracionalnija, jeste, po Veberu, korisno analitičko sredstvo za proučavanje konkretnih oblika u kojima se ta ista delatnost u stvarnosti ispoljava. Na isti način se mogu izgraditi i idealni tipovi drugih društvenih delatnosti, na primer vojne. Pri tom Veber stalno ističe da idealni tip, kao racionalna idealizacija, služi samo za merenje različitog stepena racionalnosti pojedinih ponašanja. Očigledna je duboka razlika između idealnih tipova kao racionalnih fikcija i teorijskih pojmova u kojima su izražene neke bitne konstitutivne osobine određene vrste pojava, iako i ovi pojmovi nisu opisni statistički procesi. Ipak treba reći da ni Veber ne shvata idealne tipove sasvim fikcionalistički. Oni su »konstrukcije povezanosti koje našoj *fantaziji* izgledaju dovoljno motivisane, i takođe »objektivno moguće«, *adekvatne* našem nomološkom znanju.«²⁷⁾ To znači da tipološke fikcije ne mogu biti potpuno proizvoljne. Njihova analitička vrednost zavisi od osnovanosti nomoloških (drugim rečima opštih, teorijskih) pretpostavki. Međutim, Veberova objašnjenja karaktera idealnih tipova se stalno kolebaju između instrumentalističkih fikcija i opštih iskustveno zasnovanih teorijskih pojmova. Nejasnost se povećava jer Veber nigde ne razmatra strukturu »nomološkog« znanja. Iz njegovog uzgrednog pominjanja na više mesta moglo bi se pretpostaviti da se radi o statističkim pravilnostima, utvrđenim u ponašanju pojedinaca.

Veber spada među sociologe koji su kao istraživači na najširem planu koristili uporedna istraživanja i većina njegovih idealnih tipova je nastala bilo kao rezultat ili kao sredstvo tih uporednih istraživanja. Na taj način on je delimično razbio okvire opisnog istorizma. Ali, sav usredsređen na epistemološko zasnivanje instrumentalno-tehničke funkcije »vrednosno-neutralnih« društvenih nauka, Veber u svojim metodološkim radovima nije šire obradio probleme i teškoće uporednih istorijsko-socioloških istraživanja. Ova njegova iskustva došla su samo donekle do izražaja u raspravno-polemičkim spisima o metodološkim shvatanjima istoričara.²⁸⁾

Dokora gotovo da nije bilo poznato da je Veber izvodio i pokušavao da organizuje istraživanja raznih društvenih pojava u tadašnjem nemačkom društvu (položaj poljoprivrednih radnika u istočnim krajevima Nemačke i uticaj doseljavanja poljskih seljaka na etnički sastav tih krajeva; psihofizička proučavanja rada u

²⁷⁾ M. Weber, *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*, S. 192.

²⁸⁾ Vid. naročito M. Weber, »Kritische Studien auf dem Gebiet der kulturwissenschaftlichen Logik«, u *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*, S. 215—290.

industriji i njegovog uticaja na psihičke i društvene osobine industrijskog radništva). Metodološke osobenosti ovih istraživanja neće ovde biti analizirane, jer izuzev uputstva za proučavanje rada u industriji i radništva i obimne studije o psihofizičkim proučavanjima rada, ostali izvori nisu bili pristupačni.²⁹⁾ Pomenuto uputstvo ne pruža dovoljan uvid u zamišljenu organizaciju istraživanja, u kojem je trebalo da se povežu korišćenje arhivskih izvora industrijskih preduzeća, razgovori s industrijalcima i raznim stručnjacima, anketno ispitivanje radnika i duže terensko posmatranje.³⁰⁾ Sadržaj uputstva nije povezan s Veberovim metodološkim idejama o razumevanju i idealnim tipovima, ali ono otkriva njegovo vrlo realistično gledanje na složene društvene odnose u kojima je istraživanje trebalo da se izvede.

Ako bi se, pored već iznetih primedbi, htelo i kritički osvrnuti na Veberovu metodološku zamisao u celini, trebalo bi kao njenu najkrupniju slabost istaći gledište da izbor problema i pravci u kojima će se oni naučno proučavati, pa čak i dubina zalaženja u determinističke spletove zavise u nauci isključivo od postojećih kulturnih vrednosti. To gledište ne uzima u obzir da u društvenom životu postoje od praktičnih stanovišta ili ljudskih vrednosti primarnije objektivne determinističke strukture. O tim strukturama obično već postoje neka znanja i pretpostavke. Stoga nije tačno da se nauka može snaći u beskrajnoj raznovrsnosti pojava samo na taj način što će *a priori* usvojiti jedno vrednosno stanovište. Nauka se u tom beskrajnom mnoštvu pojava snalazi i pomoću svojih teorijskih saznanja i pretpostavki i nastoji da što potpunije upozna osnovne strukture iz kojih proizilaze prividno neiscrpno bogatstvo i raznolikost pojava i različita praktična opredeljenja. Samo po sebi opravdano Veberovo isticanje da praktična stanovišta odlučujuće usmeravaju naučna istraživanja, pretvara se u jednostran subjektivizam jer se temeljna praktična opredeljenja postavljaju izvan

²⁹⁾ M. Weber, »Methodologische Einleitung für die Erhebungen des Vereins für Sozialpolitik über Auslese und Anpassung (Berufswahlen und Berufsschicksal) der Arbeiterschaft der geschlossenen Grossindustrie« (1908), u M. Weber, *Gesammelte Aufsätze zur Soziologie und Sozialpolitik*, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen, 1924, S. 1—60; »Zur Psychophysik der industriellen Arbeit« (1908—09), *Ibidem*, S. 61—255.

Ova Veberova istraživanja prikazana su u knjizi A. Oberschall, *op. cit.*, p. 26—27, 111—136; vid. i P. Lazarsfeld, A. R. Oberschall, »Max Weber et la recherche empirique en sociologie« (1968), u P. Lazarsfeld, *Philosophie des sciences sociales*, Galimard, Paris, 1970, p. 228—253; P. F. Lazarsfeld, A. Oberschall, M. Weber and empirical social research, *American Sociological Review*, v. 30 (1965), S. 185—198; G. Schmidt, M. Webers Beitrag zur empirischen Industrie forschung, *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, Bd. 32 (1980), H. 1, S. 76—92.

³⁰⁾ Prema Oberšalu, ova metodološka zamisao nije ostvarena usled gotovo potpunog odbijanja radnika da učestvuju u anketi. (A. Obeschall, *op. cit.*, p. 127.)

i iznad celovitog racionalnog odnosa prema društvenoj stvarnosti.

Iz ovog proističe druga slabost Veberovog shvatanja odnosa nauke prema vrednostima koja se sastoji u tome što je on jako potcenio mogućnost uticaja nauke na važeće društvene vrednosti. Ne usmeravaju samo praktični društveni stavovi naučna istraživanja, već isto tako i naučna saznanja vrlo mnogo utiču na promenu shvatanja o stvarnoj vrednosti raznih pojava. Pre razvitka moderne bakteriologije i epidemiologije nije se mogla shvatiti velika zdravstvena vrednost čistoće. Čistoća i higijena uopšte imale su pre toga prvenstveno estetsku vrednost. Kad nauka dođe do nekih novih saznanja o ranije nepoznatim uzročnim odnosima, menjaju se mnoge ranije predstave o vrednosti. U tome se i sastoji uticaj nauke na društvo. Veberovo shvatanje odnosa između nauke i društvenih vrednosti znatno ograničava ovaj uticaj time što svodi nauku na racionalizovanje prihvaćenih stanovišta, smatrajući da ona ne može kritički da analizira ta stanovišta, u celini. Ako je Kont precenio društveni značaj nauke, i usled toga bio nedovoljno osetljiv za dublje praktične motive politike, Veber je suviše suzio mogućnost naučnog uticaja na društvo jer je nauku sveo na tehničko sredstvo društvene prakse, ne uviđajući dovoljno njene kritičke mogućnosti.

Istaknuto je da je na konkretni sadržaj Veberovih metodoloških rasprava mnogo uticalo stanje u nemačkoj društvenoj nauci i filozofiji krajem prošlog i početkom ovog veka. Možda se u implicitnoj kritici nekih najvećih jednostranosti kulturalizma i istorizma, kao i u kritici antiistorijskih varijanti pozitivizma sastoji najvažniji rezultat Veberove metodologije. Pri tome, kao što smo to pokušali pokazati, ne treba zaboraviti da ta kritika nije bila ni dovoljno svestrana, a ni dovoljno dosledna. Veberova metodološka zamisao, kao uostalom i njegova teorija, jeste skup nekoliko tema koje ne čine čvrstu sistematsku celinu. Neka njegova gledišta ostavljaju prilikom prvog susreta snažan utisak, čiji je izvor više u patetičnosti izraza nego u činjeničkoj zasnovanosti i metodičnoj obrazloženosti.

Napokon ni Veber, a ni drugi predstavnici tzv. sociologije razumevanja nisu mnogo doprineli razvoju tehničkih sredstava za istraživanje društvenih pojava, čak ni u oblasti prikupljanja podataka o psihičkim i kulturnim pojavama u društvenom životu, gde bi se to moglo najviše očekivati. Oni su se, kad su bili stvarno naučnici, služili uglavnom tradicionalnim istoriografskim postupkom i istorijskim izvorima. A kad su bili dilemanti, izmišljali su iz glave sisteme vrednosti i maštali o tome da razumeju neke društvene pojave s kojima se prethodno nisu temeljito upoznali. U svakom slučaju, iz »sociologije razumevanja«

nisu došli značajniji podsticaji za unapređenje načina prikupljanja naučnih iskustvenih podataka. Pozitivizam je u tom pogledu bio mnogo plodniji, možda baš zbog svog induktivizma i velikog poštovanja iskustvenih činjenica.

5.

OSVRT NA STANJE METODOLOŠKE MISLI U MARKSIZMU KRAJEM 19. I POČETKOM 20. VEKA

U ovom kratkom osvrtu neće biti iscrpno prikazana marksistička metodološka misao u tri desetleća između Marksove smrti i prvog svetskog rata, pa ni onaj njen uži ali središnji deo što se odnosi na naučno proučavanje društva. Celovita studija o ovom važnom momentu u razvoju marksističke filozofije još ne postoji. Ovo otežava da se temeljitije prikaže razvoj marksizma u ovom neobično važnom razdoblju, u kojem su srazmerno malobrojni marksisti — uprkos nepovoljnim prilikama za naučni rad, a često i u izuzetno teškim uslovima tamnovanja, progonstva ili bednog života u emigraciji — stvorili značajna naučna dela. Bez metodološke analize dela Engelsa, Bebel, Kautskog (Kautsky), Plehanova, Meringa (Mehring), Lafarga (Lafargue), Labriole, Lenjina, Hilferdinga, R. Luksemburg (Luxemburg), L. Kšivickog (Krzywicki) ne mogu se utvrditi ni njihova metodološka shvatanja ni metod koji su primenjivali i razvijali u svojim istraživačkim radovima.¹⁾ Ovde se želi ukazati samo na nekoliko karakterističnih osobenosti i spornih problema u marksističkoj metodološkoj misli ovog razdoblja. U narednom odeljku biće nešto šire prikazano Lenjinovo metodološko stanovište, koje je vrhunski domet ovog razdoblja.

Bilo bi neosnovano potcenjivati ulogu Engelsovog *Anti-Dingra*, koji je takođe u velikoj meri Marks-Engelsovo zajedničko delo, u razvoju marksističke metodološke misli. Pored razjašnjavanja materijalističko-dijalektičkog pristupa društvu i istoriji, metodološki je bilo od posebnog značaja jasno postavljanje te-

¹⁾ Poseban zadatak je da se što potpunije prouči Engelsov uticaj na idejni razvoj nekoliko vodećih ličnosti iz prvog pokolenja marksističkih teoretičara (Bebela, Bernštajna, Kautskog, Lafarga, Labriole, a manje neposredno i Meringa i Plehanova.) Engelsova prepiska s ovim ličnostima, kao i autobiografska sećanja nekih od njih, otkriva da se oko Engelsa stvorio krug teoretičara i istraživača, koji su ujedno bili i političari i publicisti. Potpuno izopšten iz tadašnje buržoaske organizacije nauke i filozofije, ovaj krug je poprimio neke bitne crte posebne filozofsko-naučne škole.